

Ганна Шемаєва,

професор Харківської державної академії культури,
д-р наук із соціальних комунікацій

Перспективні напрями розвитку електронних інформаційних ресурсів бібліотек

У статті висвітлюються результати аналізу використання електронних інформаційних ресурсів бібліотек українськими вченими та визначаються перспективи їх розвитку за напрямками: зміцнення кооперації та координації на системному і міжсистемному рівнях; поглиблення інтеграції інформаційних ресурсів різних соціально-комунікаційних структур; посилення аналітичної діяльності; консолідація інформації та знань.

К л ю ч о в і с л о в а: бібліотека, електронні бібліотечні ресурси, взаємодія, наукові комунікації, консолідація інформації та знань.

Data of results of the analysis of use of electronic information resources of libraries is shined with the Ukrainian scientists and prospects of their development in directions are defined: strengthening's of cooperation and coordination at system and intersystem levels; deepening's of integration of information resources of different socially-communication structures; strengthening of analytical activity; consolidations of the information and knowledge.

K e y w o r d s: library, electronic library resources, interaction, scientific communications, consolidation of the information and knowledge.

Розвиток новітніх інформаційних технологій та телекомунікацій зумовив виникнення в соціально-комунікаційній сфері суспільства електронних ресурсів і послуг. До формування власних електронних ресурсів (електронні каталоги, бази даних, електронні бібліотеки, депозитарії) та організації доступу до віддалених активно долучаються сучасні бібліотеки. Адаптуючись до нових викликів, вони стають одним із головних провідників до науково значущої інформації в традиційній та електронній формах незалежно від її місця зберігання. Книгозбірні спільно з іншими інформаційно-комунікаційними структурами намагаються вирішувати проблеми довготермінового зберігання авторитетних джерел, сприяти розвитку міжкультурних комунікацій, вільного доступу до глобальних ресурсів. На цю проблематику звертають увагу українські та зарубіжні бібліотекознавці, зокрема: І. П. Антоненко, В. М. Горовий, І. О. Давидова, В. О. Ільганаєва, Л. Й. Костенко, О. С. Онищенко, А. А. Соляник, Л. Я. Філіпова, Т. О. Ярошенко, А. І. Земсков, Т. В. Єременко, О. Л. Лаврик, Т. В. Майстрович, Я. Л. Шрайберг.

Формування власних електронних ресурсів та організація доступу до національних і міжнародних інформаційних електронних ресурсів стає одним із головних стратегічних пріоритетів інформаційно-бібліотечної діяльності. Бібліотечні електронні інформаційні ресурси, доповнюючи традиційні форми, стають дедалі ефективнішим засобом комунікації. Водночас цей процес породжує певні проблеми: по-перше, з одного боку, спрощуються механізми взаємодії науковців, створюються ефективні засоби доступу до інформації, а з другого – постійно удосконалюються форми і методи захисту інформації, встановлюються засоби обмеження доступу, пов'язані з додержанням вимог авторського права. Селективність доступу до наукової інформації суперечить фундаментальному принципу науково-культурної комунікації, який пов'язаний з необхідністю відкритого доступу до усіх наукових надбань, культурної спадщини; по-друге, технології оброблення інформації в бібліотеках відстають від технологій поширення інформації та знань у глобальних ресурсах; по-третє, якість та престижність бібліотечних електронних інформаційних продуктів, послуг не відповідає інформаційним запитам і потребам суспільства.

Подолання названих недоліків і суперечностей потребує визначення перспективних напрямів розвитку електронних ресурсів бібліотек, що і є метою статті.

Дослідження співіснування друкованих та електронних бібліотечно-інформаційних ресурсів дало змогу встановити особливості останніх: динамічність, віртуальність, гетерогенність, мультимедійність; нерівнозначність обсягу, ексклюзивність окремих ресурсів. Їх властивості можна об'єднати у дві групи. Перша – це структурні властивості електронних ресурсів: типи, формати подання інформації, місце розміщення, зв'язки, обмеження цілісності, управління доступом, друга – семантичні властивості: зміст, відомості про генезис, контекст застосування, класифікаційні системи ресурсів [7].

Намагаючись розширити свої функції, сучасні бібліотеки більш інтенсивно запроваджують нові засоби надання доступу й оброблення інформації. З кожним роком зростає чисельність бібліотечних баз даних та електронних каталогів, електронних бібліотек і порталів. Водночас значна частина наукових ресурсів залишається розрізненою на численних сайтах наукових організацій, бібліотек, наукових товариств, а також на персональних веб-сторінках учених.

Дослідження використання електронних ресурсів фахівцями різних галузей науки свідчить про те, що вони, в першу чергу, звертаються до галузевих баз даних, електронних каталогів галузевих бібліотек та українських журналів в електронній формі (рис. 1). Вагоме місце в системі науково-галузевих комунікацій відводиться українським періодичним виданням в електронній формі. Їх використовують найчастіше представники фізико-технічних, біологічних, хімічних та математичних наук.

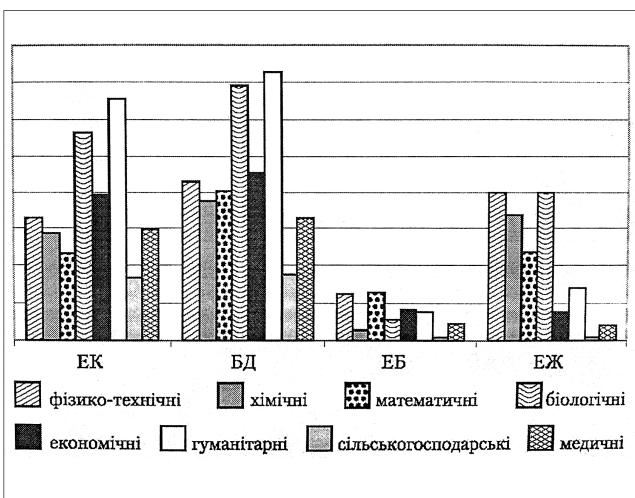

Рис. 1. Використання галузевих електронних ресурсів власного виробництва

Проте, інформаційне забезпечення науки винятково власними електронними ресурсами обмежує доступ до знань і звужує функції бібліотек. Для науковців надзвичайно важливим є доступ до глобальних знань. Адже лише за умов постійного аналізу вітчизняних та зарубіжних публікацій можливе створення нового знання.

Аналіз використання українськими науковцями провідних міжнародних баз даних універсального та спеціалізованого напрямів дає підстави стверджувати, що звертання до електронних ресурсів у науковому середовищі коливається залежно від галузі (рис. 2).

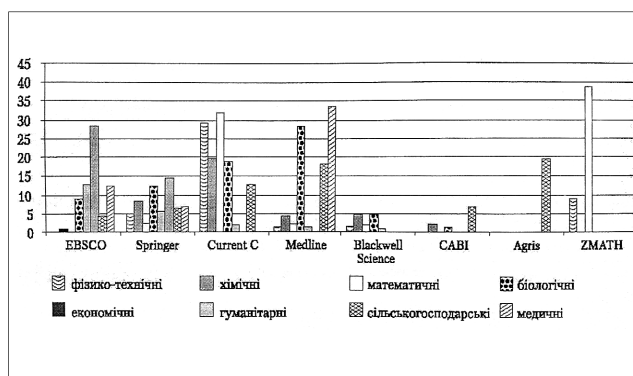

Рис. 2. Використання галузевих міжнародних електронних ресурсів

Проведене нами дослідження підтверджує важливість інтеграції бібліотечних ресурсів і бібліотечної кооперації на різних рівнях: місцевому, регіональному, галузевому, державному та міждержавному. Зважаючи на те, що електронні ресурси можуть мати як просту, так і складну структури, а між ними можуть встановлюватися зв'язки та взаємозв'язки, посилюється їхня інтеграційна функція, суть якої полягає: по-перше, у поєднанні різних ресурсів; по-друге, у забезпеченні синтезу знань; по-третє, у налагодженні зворотного зв'язку між видавцями, користувачами ресурсів та їх посередниками; по-четверте, у забезпеченні комфортних умов для передавання інформації і знань; по-п'яте, у встановленні наукової та міжнаукової взаємодії.

Нині розвиток електронних інформаційних ресурсів бібліотек України відбувається одночасно за декількома напрямками:

- розкриття фондів традиційних документних ресурсів завдяки створенню електронних каталогів та баз даних;
- оцифрування друкованої продукції з власних та запозичених фондів для представлення її в ресурсах електронних бібліотек та порталів;
- архівування відомчої інформації, епістолярної

спадщини, доробку наукових шкіл, освітніх закладів;

- запровадження нових типів і видів електронних ресурсів бібліотек (доступ до архівів телеконференцій, списків розсилки, форумів, веб-сайтів наукових журналів тощо) завдяки формуванню комунікаційних навігаторів;
- організація власних веб-сайтів;
- міжвідомча взаємодія, інтеграція до системи національних електронних ресурсів;
- придбання баз даних та електронних документів на CD-DVD;
- створення повнотекстових колекцій власних видань установ та організацій;
- організація доступу до глобальних наукових ресурсів на засадах участі у міжнародних проектах, передплати, вільного (безоплатного) доступу.

Водночас слід зазначити, що суттєвими негативними чинниками, на наш погляд, є прагнення кожної бібліотеки до лідерства, а також недосконалість управління системою бібліотек різного відомчого підпорядкування на державному рівні. Це створює підґрунтя для визначення чітких перспектив розвитку бібліотечно-інформаційних електронних ресурсів.

Важливим напрямом діяльності бібліотек у сучасній системі соціальних комунікацій стає створення комфортних умов для використання інформаційно-бібліотечних ресурсів, поглиблення взаємовідносин зі споживачами інформації, що ґрунтуються на довірі і здатності бібліотеки оперативно й у повному обсязі задовольняти їх інформаційні потреби. Це пов'язано, в першу чергу, зі встановленням більш тісних зв'язків між книгозбірнями, центрами НТІ, видавництвами, архівами, музеями. Тобто, йдеться про посилення організаційно-системної та міжсистемної взаємодії у питаннях інтеграції електронних бібліотечних ресурсів. Крім того, електронні ресурси, виконуючи інтегративно-комунікаційну функцію, сприяють формуванню нових моделей наукової комунікації. Це дає їм змогу посилювати свої позиції в системі соціальних комунікацій у сучасних умовах.

Стратегічним напрямом збагачення електронних ресурсів бібліотек України є застосування мультимедійних технологій, які сприяють забезпеченню динамічних внутрішніх і зовнішніх комунікативно-когнітивних можливостей. За таких умов актуалізується завдання бібліотек щодо відбору, комплектування мультимедійними продуктами, створення когнітивних структур професійних знань. Тобто, постає проблема формування відповідної комунікаційної інфраструктури з одночасним

функціонуванням декількох платформ, стандартів, протоколів, гетерогенного наукового середовища.

Безперечно, важливим аспектом розвитку електронних ресурсів є захист інформації, правове врегулювання відносин між виробниками, постачальниками, користувачами електронних ресурсів; посилення взаємодії з фахівцями інших професій. У зв'язку з цим постає проблема не стільки накопичення ресурсів в одному місці, скільки координації й кооперації щодо їх придбання, створення, зберігання і спільного використання. Виникають нові можливості для інтеграції ресурсів усіх соціально-комунікаційних структур. Це може сприяти встановленню таких комунікацій, які є на сьогодні не досить очевидними, хоча подібні тенденції починають проявлятися. В першу чергу, це створення спільного електронного ресурсу бібліотеками, музеями, архівами, покликаною забезпечувати доступність до культурної спадщини в рамках реалізації Концепції Державної програми «Бібліотека ХХІ».

У сучасних умовах розвиток електронних інформаційних ресурсів залежить від вирішення таких проблем: організаційного спрямування – визначення координаційного та базових центрів (галузевих, міжгалузевих, міжвідомчих тощо), основних принципів взаємодії всіх учасників; організація робочих груп за технологічними циклами, програмно-технічним супроводом; правового – розроблення нормативно-правової та методологічної бази регулювання інформаційних відносин, захист даних електронних продуктів як результату інтелектуальної діяльності виробників, права інтелектуальної власності тощо; бібліотечно-технологічного – визначення порядку формування та використання електронних ресурсів, узгодження критеріїв відбору, форм і методів оцифрування, представлення, зберігання (архівування), створення авторитетних баз даних з урахуванням їх оновлення відповідно до стрімкого розвитку сучасних технологій та ін.; програмно-технічного – визначення засобів об'єднання та взаємодії електронних ресурсів між собою та з користувачами на засадах використання сучасних телекомунікаційних систем, стандартів, технічних засобів, форматів зберігання, оновлення, транспортування даних тощо; кадрового – розроблення методики підвищення кваліфікації бібліотечних фахівців з урахуванням потреб науки, суспільства загалом. Нагальним є спільне визначення стратегій відбору тематичних зібрань рідкісних видань, рукописів, листування знаменитих вчених, здобутків українських наукових шкіл для переведення в електронну форму та розповсюдження через відображення в нових моделях комунікації.

Подальший розвиток електронних ресурсів бібліотек України як важливого інтелектуального компонента сучасної системи соціальних комунікацій, відповідно до вищезгаданої Концепції, потребує посилення аналітичної діяльності. Цей процес передбачає: по-перше, реєстрацію всього потоку електронних ресурсів зі створенням баз даних універсального, тематичного, проблемно-орієнтованого спрямування; по-друге, вилучення з електронних ресурсів записів про наукові публікації; по-третє, доповнення їх реферативною інформацією, на основі якої створюються науково-аналітичні огляди. Фахівці виокремлюють три рівні інформаційно-аналітичної діяльності: технологічний, інформаційний та аналітичний, поєднання яких дає змогу досягти ефективності [2]. Важливим є встановлення достовірності інформації за рахунок підтвердження її з інших джерел, визначення авторитетності ресурсів, їх повноти, важливості, точності, значущості [8]. Цілком очевидним є те, що система критеріїв повинна ґрунтуватися на соціально-когнітивних принципах. Це завдання можна вирішити лише за умови підготовки відповідних кадрів для інформаційно-бібліотечної діяльності та кооперації їхніх зусиль з науковцями і технічними фахівцями.

Необхідною умовою підвищення якості наукової комунікації є впровадження системи менеджменту якості. У свою чергу, оцінювання ресурсів потребує відповідних знань теорії цінності інформації, яка широко використовується в різних галузях знань. Теорія і практика повинні ґрунтуватися на таких складниках професійної відповідальності, як ідентифікація, оцінка, організація, опис, збереження, захист матеріалів [6]. Змістовна оцінка спрямована на розкриття змісту матеріалу, ступеня розробленості теми (актуальність, новизна, оригінальність), фактографічного, ідеографічного, прагматичного змісту, застосування методів і методик [5]. Серед параметрів кількісної характеристики важливим є включення ступеня згортання інформації (бібліографічний опис, анотація, реферат, повний текст); хронологічні рамки; кількість структурних елементів; кількість взаємозв'язків та посилань на інші ресурси. Комфортність доступу до інформації повинна визначатися за такими ознаками: наочність і простота інформаційної структури; наявність елементів навігації і контекстної інформації; повнотекстова версія, оптимізована графіка, кольорова гама [7]. Перехід до аналізу електронних ресурсів, які інтегрують у собі досягнення сучасних технологій, що включають інформацію в усіх відомих нині видах її подання (текст, музика, мовлення, фото, відео,

графіка, анімація, а також комбіновані інтерактивні компоненти віртуальної реальності), можна порівняти з виходом площини у багатовимірний простір. Отже, наведене вище свідчить про складність аналітичної роботи в умовах розвитку інформаційного суспільства. Пріоритетом тут є розроблення критеріїв оцінки електронних інформаційних ресурсів не лише за конкретними галузями знань, але й залежно від руху знання.

Неоднорідність подання електронної інформації, різні умови супроводження і управління, політики доступу, слабкість зв'язків і взаємозв'язків між структурами на рівні створення, представлення інформації та даних – все це негативно впливає на оперативність, якість доступу користувачів до інформаційно-інтелектуальних ресурсів, на рівень інтегрованості української правової науки у світовий інформаційний простір, на якість наукової комунікації загалом. Перед бібліотечними фахівцями постає архіважливе і водночас архіскладне завдання: впорядкування наукового знання, вдосконалення форм і засобів його подання, тобто формування своєрідної логічної матриці всіх знань. У цьому контексті перспективним напрямом розвитку бібліотечно-інформаційних електронних ресурсів є структурно-семантична консолідація, пов'язана з поєднанням інформації та знань у цифровому просторі. Слід зазначити, що питання консолідації інформації реалізуються в бібліотечно-інформаційних системах вже тривалий час. З упровадженням новітніх інформаційних технологій цей напрям набув нового звучання.

Заслуговує на увагу концептуальна модель консолідації інформації, запропонована відомим українським дослідником Г. І. Калитичем. Він розуміє консолідовану інформацію як єдність інформації, знань та мудрості, як діалектичний процес тезисно-аналітично-синтетичного моделювання інформації, знань та мудрості з метою бути використаними для проектування гармонійного поступу. На його думку, саме на основі консолідації всіх джерел інформації досягається мудрість, яка тлумачиться ним як свідомість, що ґрунтується на синтезі істинних знань, визначенні духовності їх творців і користувачів, побудові проекту дій і оцінки наслідків останніх з урахуванням вимог гармонії. До найважливіших джерел дослідник відносить нові ідеї, під якими він розуміє: «алгоритми, відкриття, вірування, вчення, гіпотези, доктрини, думи, закони, закономірності, звичаї, здогадки, знання, знамення, інновації, концепції, методи, методики, методології, міфи, моделі, навички, навчання, ноу-хау, обряди,

об'єкти промислової власності (майбутні або відхилені), одкровення, пам'ятки, передчуття, перекази, притчі, прислів'я, приповідки, проекти, пропозиції, програми, прогнози, пророцтва, народні промисли, поняття, рацпропозиції, рецепти, рішення, ремесла, роздуми, секрети виробництва, сенсації, символи, системи, спомини, судження, твори, технології, терміни, теореми, уявлення, факти, формули, фольклор, хитрощі, документи, що містять ідеї, тощо» [4]. В цьому сенсі його погляди, на нашу думку, тісно пов'язані з теоретичними надбаннями В. О. Ільганаєвої [2; 3], котра консолідацію інформації розуміє як органічне поєднання усіх інформаційних ресурсів, їх взаємопроникнення і взаємобагачення на міжвідомчій основі, взаємному розширенні сфери дії усіх структурних елементів системи та їх функцій. Це узгоджується з теорією соціальних комунікацій та синергетичним підходом, орієнтованим, з одного боку, на інваріантність, універсальність, взаємопов'язаність, єдність, а з другого – на взаємно адаптивні зміни, різноманітність.

Тісно пов'язаною із означеними вище напрями є проблема управління електронними ресурсами бібліотек. Стратегія такого управління включає три взаємодоповнюючі аспекти: управління ресурсами (зберіганням, архівуванням, індексуванням тощо); змістом ресурсів, інформації, даних (дає змогу контролювати питання інформаційного наповнення електронних ресурсів, зменшує дублювання); знаннями (дослідження даних та текстів, що зберігаються в книгосховищах чи електронних ресурсах з метою виведення з них закономірностей, продукування ідей, виокремлення фрагментів знань).

Важливою умовою подальшого успішного розвитку визначених напрямів електронних інформаційних ресурсів бібліотек є науково-методологічне обґрунтування та нормативно-методичне забезпечення, котрі передбачають проведення спільних наукових досліджень представниками різних структур. У зв'язку з цим набуває нового значення консолідація зусиль науковців, освітян, практиків для формування спільного електронного ресурсу з інформаційно-бібліотечних питань. Показовим щодо цього є досвід Німеччини. Німецьке товариство інформаційної діяльності спільно з інформаційним центром спеціальної вищої школи в Потсдамі та факультетом інформатики Інституту інформації і документації спеціальної вищої професійної школи формують базу даних – INFODATA, спрямовану на інформаційне забезпечення інформаційно-бібліотечних досліджень [1]. Вкрай необхідним є створення ко-

ординаційного центру наукових досліджень за напрямами бібліотекознавства, книгознавства, бібліографознавства, наприклад у складі Інституту науково-методичного забезпечення бібліотечно-інформаційної роботи Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Окреслена проблема пов'язана також з тим, що з розвитком глобальних мережевих ресурсів знання стає дедалі мозаїчнішим. З одного боку, розширюються можливості порівняльного аналізу, завдяки якому виявляються загальні і специфічні закономірності у сфері бібліотечної науки, а з другого – існує небезпека виникнення професійної еkleктики, тобто домінування однієї наукової теорії.

Таким чином, розвиток електронних інформаційних ресурсів бібліотек у сучасних умовах на перший план висуває питання зміцнення кооперації та координації на системному та міжсистемному рівнях; поглиблення інтеграції інформаційних ресурсів різних соціально-комунікаційних структур; посилення аналітичної діяльності; консолідації інформації та знань.

Список використаної літератури

1. Земсков А. И. Электронная информация и электронные ресурсы: публикации и документы, фонды и библиотеки / А. И. Земсков, Я. Л. Шрайберг. – М. : ФАИР, 2007. – 527 с.
2. Ільганаєва В. О. Інформація та знання в інформаційно-комунікаційних процесах / В. О. Ільганаєва // Освіта регіону : політика, психологія, комунікація. – 2009. – № 2. – С. 149–153.
3. Ільганаєва В. А. Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность) : словарь-справочник / В. А. Ильганаева. – Х. : Гор. тип., 2009. – 392 с.
4. Калитич Г. І. Консолідація інформації, знань і мудрості як основа проектування гармонійного поступу України / Г. І. Калитич // Наук.-техн. інформація. – 2008. – № 1. – С. 50–55.
5. Онопрієнко В. І. Інформаційна аналітика в наукознавстві / В. І. Онопрієнко // Наука та наукознавство. – 2006. – № 4. – С. 40–50.
6. Сафиуллина З. А. Информация: ценность и оценка : научно-практ. пособие / З. А. Сафиуллина. – М. : Либерия-Библинформ, 2006. – 224 с.
7. Шемаєва Г. В. Електронні ресурси бібліотек України в системі наукових комунікацій : монографія / Г. В. Шемаєва ; Харк. держ. акад. культури. – Х. : ХДАК, 2008. – 289 с.
8. Jones C. Developing a Web Analytics Strategy for the National Science Digital Library / C. Jones, S. Giersch, T. Summer, M. Wright, A. Coleman, L. Bartolo // D-LIB Magazine. – 2004. – Vol. 10, N 10. – [Online]. – Available : www.dlib.org.